

BÍRÓ GERGELY
Tömörkény István és a sár

1917. április 24-én reggel, Szegeden egy tanyai vajákosszony sietett az Oroszlán utcai Tömörkény ház felé. Gyógyfűvekkel érkezett, de későn. „Az Alföld felett álomként tűnik el a látóhatár felé egy fehér kócsagmadár. Ez volt Tömörkény lelke” – írta Krúdy Gyula író-társa halálának másnapján, amikor is egymást követték a nekrológok mások mellett Kosztolányi Dezső, Móra Ferenc, Barta Lajos és Révész Béla tollából, Kiss József és Gárdonyi Géza táviratot küldött az író özvegyének, egy hétre rá pedig Ady Endre, Móricz Zsigmond és Török Gyula emlékezett pályatársára. Anélkül, hogy az említett alkotókra szűkíteném a századelő magyar irodalmát, úgy tetszik, mintha Tömörkény István halála mozgósította volna a kortársakat. Ezt nemcsak a nekrológok száma és szerzőik névsora jelzi, hanem az olyan kijelentések is, mint például Kosztolányi Dezsőé: „Ilyen súlyos nevet még a háború alatt se írtunk az irodalom veszteséglistájába (...) Egy darab magyar világ volt az ő munkássága. Halálával pedig egy világot, egy magyar világot veszünk”. Szinte ugyanezt mondta Juhász Gyula, Tömörkény egyik monográfusa és emlékének egyik legharcosabb őrzője, mikor a pesti klinikán az író halálhírét vette: „Ez a mi legnagyobb háborús veszteségünk!” Ugyanakkor, mintegy a korszak irodalmi életének belső feszültségeire, sőt egy különös tudathasadásra utalva Juhász nem állhatta meg e mozgósulást a fonákjára fordítani: „Alig hunyta le szép csendesen szemlélődő szemeit a *Jegyenék alatt* és a *Népek az ország szolgálatában* szerzője (e két kötete között egy kis könyvtárra való elbeszélés és rajz vonul meg), az a modern folyóirat [a Nyugat], amely soha egy sorát se közölte, írásait ellenben megbántotta, azonnal a legjobb nevekkkel (Ady, Móricz Zsigmond) tartott engesztelő zomotort a halott fölött: első ember lett és páratlan tehetség a vidéki szerény magyar író, aki sohase kilincselte életében, és sohase járt irodalmi kávéházba és kaszinóba.” Ady Endre és a szegedi főrabbi, a keletkutató Löw Immanuel egyszerre nevezte magát Tömörkény István leghívebb olvasójának – mégsem érzni írásukban semmi hamisságot, ahogyan a Nyugatban közölt más nekrológokban sem, sőt az emlékezések igen őszintének hatnak, és kritikai észrevételeik mellett is elismeréssel adóznak Tömörkény művészetének.

Tömörkény István *Válogatott novelláinak* kötete a közeljövőben jelenik meg kiadónknál a Magyar Irodalom Zsebkönyvtára sorozatban.

A nekrológlételek bizonyítják, hogy az író napra készen számon tartották, és a végső tiszteletadás mégis szebb gesztus, mintha a folyóirat az előzményekhez maradt volna hű. Ignotus (nem mellékesen a Nyugat főszerkesztője Tömörkény életében) már 1893-ban, Tömörkény első novelláskötetének (*Szegedi parasztlak és egyéb urak*) megjelenésekor felfigyelt a szerzőre, akit bírálata mellett is igazi tehetségnek mondott. Igaz, a Nyugat arculatát nem is annyira ő, mint inkább egyik szerkesztője, Osvát Ernő alakította ki.

Déry Tibor 1966-ban a következőket írta: aki annak idején nem a Nyugatban jelent meg, nem számított írónak, így Tömörkény sem. Déry nem emlékezett rá, hogy akkori íróbarátai (Tóth Árpád, Nagy Zoltán, Tersánszky Józsi Jenő, Osvát Ernő, Karinthy Frigyes, Kosztolányi Dezső) valaha is említették volna Tömörkény nevét. Az író kimaradását többek között abban látta, hogy a Nyugat indulásakor Tömörkény negyvenkét éves volt, és a folyóirat törzsgárdáját fiatalok alkották. Igaz, hogy az 1866-os születésű Tömörkény a nyugatosok előtti nemzedéket képviselte, ám a szintén Nyugat köréhez tartozó Szomory Dezsőnél mindössze három évvel volt idősebb.

Déry Tibor másik indoka szerint a Nyugat valóban nyugatról szívta táplálékát, és lényegítette saját képére, „keletinek, parasztnak meg itt volt Móricz”. Azzal együtt, hogy Déry is elvitathatatlanul tartotta Tömörkény jelentőségét, úgy csattan ez a fensőbbes és valószerű megállapítás, akár egy pofon; élet abban a hamis felmutatásban látom, amellyel a Nyugat bőven elégségesnek tekintette Móricz Zsigmondot a népi irány ápolására mint nemzeti ügyre, vagyis hogy a magyarság sajátját, lelkének karakterét a magyar parasztságban kell keresni. (Sajátos e hozzáállás, és egyáltalán: a tudathasadás átöröklődése, mert a kortárs magyar irodalmat is meghatározza. Ady Endre írta Tömörkény István halála után: „Nálunk a gyász kimerül a temetésben. Nálunk csak siratni tudnak, de emlékezni nem”. Azóta annyi változott, hogy a részeire szakadt magyar irodalom már „siratni” is képtelen, a tiszta értékítéletet még ennyiben sem gyakorolja.)

Déry Tibor utolsó indoka a tempókülönbség: a Nyugat szerzői által képviselt „modern irodalom elsősorban a városnak készült, izgékonyabb idegzetnek, gyorsabb légvételű tüdőknél, sebesebb váltású agyvelőknek, amelyek rövidebb s célratörőbb válaszokat vártak, mint amilyeneket az eddigi körülményes, anekdotázó próza kínált.” Ez is valószerű indoknak tetszik, hiszen, mint Krúdy Gyula pontosan megírta, Tömörkény lényge a magyar klasszikus nyugalomból fakadt, „amely nyugodalmas, férfias, csöndes tempó oly jellemzője a régi Magyarországnak, mint a házkéményeknek egyenesen ég felé szálló füstje, a jege-

nyefának halk remegése és a mindennapi életnek zavartalansága”. Így Tömörkénynek, aki sok novellájában nem is történeteket, hanem történeket rögzített, és a Szeged környéki tanyák városról, időről leszakadt, mozdulatlan életét mutatta be, nem sok keresnivalója volt a Nyugat hasábjain. Összefoglalva Juhász Gyula véleményét, aki mintegy utolsó indokát adja az író hiányának a Nyugattól:

Tömörkény Szegeden és környékén túl nem vágyott sehová, így a fővárosba, az irodalom központjába sem, és írói ambíciói mellett sem érzett készletet az érvényesülésnek erre az útjára lépni. Távol állt az irodalmi csoportosulásoktól, csatározásoktól, és legjobban a szegedi Óozó Polidiné halászkocsmájában szeretett időzni, mert a tanyaiaktól és más egyszerű emberektől látogatott ivókban érezte jól magát. Csakhogy ez nem teljesen igaz, az életrajzi tények tovább árnyalják Juhász Gyula állítását.

„Tömörkény nem volt erős fájú ember” – írták róla kollégái a Szegedi Naplónál –, de annak hitte magát, és nem törődött az egészségével, holott utolsó éveiben egyre gyakrabban hült meg. 1916-ban a honvédek sorozásakor, mint régi boszniai katona, be akart vonulni ő is. A polgármesternek valósággal el kellett tiltania ettől. Szeretett zuhogó esőben, friss szántások között kocsizni, sokat sétált legkedvesebb helyén, a Tisza-parton, és az első napsugár láttán otthon hagyta felsőkabátját, kalapját is – valószínűleg ez okozta korai halálát. Meghült, s míg csak túlzott kötelelességtudata engedte, legyintve családja és barátai rimánkodására, bejárt hivatalába (a Somogyi-könyvtár és Városi Múzeum igazgatója volt), tüdőgyulladását kapott mellhártyagyulladásától kísérvé, amely gyöngye szíve miatt súlyosbította állapotát. Szervezete végül nem tudott megbirkózni a betegséggel.

*

„Miről beszéljek? Az élettörténetéről? Nincs neki. Külső élete adataival egy oldalt nem lehetne teleírni. Heroikus lendület, romantikus élethullámzás a pályájá-

ból csakúgy hiányzott, mint a művészetéből s titáncodásnak soha semmiféle nyoma nem volt egyikben sem. Ami emberi szemnek látható volt belőle, az a legpolgárribb élet volt és ha valamire büszke volt, nyilván erre volt az. Tisztelte az Istent és királyt, adókönyve és életbiztosítási kötvénye mindig rendben volt, szerette a fehér mellényt, a hámozott szőlőt, baráti összejövetelek

amabilis konfúzióit (...); soha nem lázadozott a társadalmi rend ellen, sokra becsülte fensőbb hatásága elismerését és minden órában meg tudott volna halni a családjáért – íme ez majdnem az egész ember. Még se egészen az, volt benne valami, ami mindenkitől megkülönböztette a világon és akármennyire rejtegette, mindjárt elárulta a rendkívüli embert. Talán az ötletek aranymusicái, amelyekkel jókedvében telerajzolta baráti körét, talán a tiszta emberi jóság ellenállhatatlan radioaktivitása. De sehol semmi kisiklása a rendes nyomtávolságú sínekről, sehol semmi extra nagyvonalúság.

Életpályája szelíd és egyenletes folyású volt, mint a szegedi Tiszáé – a szabályozás után. Kezdetben persze voltak kanyarodásai és kiöntései, hajnalok pirosságát sokszor ringatta a tükrén, és neki is volt gyöngyösen habzó zöldárja, de hamar mederbe szokott, és a folyam nemigen szerette, ha a patakot emlegették. Juventus ventus – mondta mosolyogva és bocsánatkérően” – írta Tömörkényről pálya- és munkatársa, Móra Ferenc, aki feletteséről a Somogyi-könyvtár és Városi Múzeumnál mindig mint gazdájáról beszélt.

„Ez az életrajz kissé zavaros, de nem én zavartam össze, hanem az élet” – így kezdte Tömörkény István önéletrajzát 1913-ban. 1866. december 23-án született polgári családban, a ceglédi vasútállomáson, vezetékneve eredetileg Steingassner volt. Édesapja abban az időben néhány évig bérelte a ceglédi vasúti vendéglőt, így történt, hogy a hazafelé, Szegedre tartó édesanyja szegedi születésű öt testvérel ellentétben őt nem a „szűkebb haza homokján” hozta világra. Állítása szerint

életében meg sem fordult Cegléden, hiszen a vasúti állomás messze esett a várostól. Gyermekkorában testvérei „ceglédi bicskás”-nak csúfolták, persze alaptalanul, hiszen később, 1899-ben a szegedi segédkönyvtárosi állásra jelentkezve folyamodványához mellékelte erkölcsi bizonyítványát, feddhetetlen múltját igazolandó.

A hetvenes évek végén családja Makóra költözött, apja ott vezetett vendéglőt, ő pedig a református gimnáziumban tanult. Néhány év múlva visszaköltöztek Szegedre, s az ifjú Steingassner István 1882-től itt dolgozott gyógyszerész gyakornokként három évig.

1884. november 16-án jelent meg első tárcája, a *Sugárúti séták* a Szegedi Híradóban. Cikke alá még betűjeleket írt, és csak az 1885. június 28-án közölt *Esti séták* című tárcája alatt szerepel először írói álneve: *Tömörkény*. A Híradó szerkesztőségében támadt az ötlet, hogy Szeged környékének szép helyneveit papírdarabkákra írják, lefelé fordítva összekeverjék, majd Steingassner István bicskájának hegyét valamelyikbe beleszúrja. *Tömörkényt* szögezte az asztalhoz, így lett a több száz éves, *Vasacska* jelentésű helynévből családnév.

A gyógyszerészi segédvizsga után egy ideig még Szegeden segédeskedett, aztán a kisteleki gyógyszerterembe került, ahol összekülönbözött főnökével, így ott hagyta állását. Nem sokkal később Szegeden átvette a külvárosi patika vezetését. Itt sem dolgozott hosszú ideig, és 1886 tavaszán belső munkatársnak hívták a Szegedi Híradóhoz.

A lap ifjú újdondásza tárcák mellett főként rendőrbírói és közigazgatási tudósításokat írt. 1888-ban besorozták három évre katonának. Kérvényére a novibazári csapathoz küldték, ahol egy évig szolgált, majd a következő Szegeden, az utolsót pedig Bécsben töltötte. 1891 őszén szerelt le, s került haza, de nem a kormánypárti Szegedi Híradó, hanem az ellenzéki Szegedi Napló munkatársa lett, s az is maradt élete végéig. Ekkor már nemcsak riportokat, tárcákat, de vezércikkeket is írt, sőt a Napló élclapmellékletében, a *Hüvelyk Matyiban* humoros karcolatokat, rigmusokat, tréfákat is közölt. 1892-től már a fővárosi lapok is hozták elbeszéléseit. 1893-ban jelent meg első novelláskötete, a *Szegedi parasztok és egyéb urak*, illetve ekkor lett segédszerkesztője a budapesti A Hétnek.

1894-ben feleségül vette Kis Emmát (akinek édesapja szintén vendéglős volt Szegeden az árvíz utáni években), házasságukból két gyermek született: László és Erzsébet. Csak házasságkötése után, 1895-ben vette fel hivatalosan a Tömörkény nevet. 1898-ban két novelláskötete is megjelent, a *Betyárlegendák. Az alföldi rablóvilág története* és a *Jegenyék alatt*.

Nehezményezte, hogy 1899-ben nem ő lett a Szegedi Napló felelős szerkesztője, így megpályázta a Somogyi-

könyvtár és Városi Múzeum könyvtárosi állását, amelyet meg is kapott, de a laphoz haláláig hű maradt.

1902-ben jelent meg negyedik kötete, a *Vizenjárók és kétkézi munkások*, s ezután már Budapesten láttak napvilágot könyvei: a *Gerendás szobából* (1904) például a Singer és Wolfner adta ki (Déry Tibor szerint e kiadó könyveit rendes ember nem vette a kezébe), és a többi is fővárosi kiadók vállalták (Franklin, Élet, Táltos). Budapesti „jelenlétét” igazolandó, éveken át vasárnapi cikkírója volt a Magyarországnak és a Pesti Naplónak. Életében tizenhárom kötete jelent meg, ezek a már említettek kivül a *Förgeteg János mint közérő és más elbeszélések* (1905), *Különféle magyarok meg egyéb népek* (1907), *Napos tájak* (1908), *Ne engedjük a madarat... s más holmik* (1910), *Bazsarózsák* (1911), *Egyszerű emberek* (1913). 1916-ban került kiadásra *Margit* című kisregénye, és nagysikerű egyfelvonásos népszínművét, a *Barlanglakókat* az Új Idők közölte. Tömörkény utolsó könyvének, a *Népek az ország használatában* (1917) levonatát javította, mikor meghűlt, és nem sokra rá elhunyt: a kötet Móricz Zsigmond előszavával jelent meg.

1904-ben kapta igazgatói kinevezését a Somogyi-könyvtár és Városi Múzeumnál, s tisztségét haláláig büszkén viselte. 1906-ban látott hozzá a múzeum néprajzi gyűjteményének megalapozásához. Rövid idő alatt gazdag és felbecsülhetetlen értékű eredményeket ért el, többek között európai szintű néprajzi osztályt szervezett: munkatársai, mások mellett Móra Ferenc segítségével Szeged környékén régészeti ásatásokat végzett, és több ezer néprajzi tárgyat gyűjtött, a „kint való”, pusztuló élet dokumentumait. E gyűjtőutak élményeiből sorra születtek a szegedi „kis világot” megörökítő elbeszélései, hiszen az eddiginél közvetlenebb kapcsolatba került a tanyák népével, akik a tudós igazgatót csak „dilektor úr”-nak szólították.

Móricz Zsigmond előtt Tömörkény dicsérte először ihletetten a forrásgyűjtő gyaloglást: „Róni csatangolva az országutakat. Megállni a falukban, mint poros vándor... Alkalmadtán útszéli akácfa árnyékában pihenni egy sort... Ó, de jókat lehet ott aludni az akácfa vagy az útszéli Krisztus árnyékában...” (*Gyalog*, 1916).

Tömörkény István a tudományos és gyakorlati élet sok ágában járatos volt. Egy anekdota szerint, mikor Szeged polgármesterét, dr. Somogyi Szilvesztert próbálták rábeszélni, hogy rendelje meg a város részére a legújabb díszkötésű nagy lexikont, ő háritva legyintett: „Nem köll az nekünk. Mőgmondja a Tömörkény ami benne van...”

*

Tömörkény István szépíróságától elválaszthatatlan újságírói pályája, mint ekkortájt a legtöbb alkotó esetében: az elbeszélőművészet a folyóiratok tárcaaróvaiban

kezdődött, és itt nevelte fel önmagát, az írók „az ólom-szerűkről emelkedtek a halhatatlanságba”. Lengyel András Tömörkény újságírói portréját rajzolta meg a szerzőnek 2000-ben, Szegeden megjelent *Hétről hétre. Publicisztikai írások 1894–98.* című kötetének utószavában. Ahogy a könyvbe foglalt írások, úgy az arckép is az író gondolkodásának azon vetületét ábrázolja, „amelyet a tárcanovellák nem mutatnak meg közvetlenül, de amely kétségkívül létezett, és valamiképpen a novellákat író tollat is vezette”. Lengyel András egyik fontos megállapítása, hogy Tömörkény publicisztikája beletartozik az irodalmi igényű magyar hírlapírásnak abba a vonulatába, amelyet legmagasabb szinten Ady, Ignó, Kosztolányi, majd később Márai, Szegeden pedig Móra Ferenc és Juhász Gyula gyakorolt, és Tömörkény írói alkatának több fontos jegyét kimutatva, közülük a polgári nézőpontot hangsúlyozza (ebben nagy szerepet játszott az író származása: elmagyarosodott német polgárcsaládban nőtt fel), és annak tágulását a szociális igazság felé. Tömörkény „értékrendjének egyik legerősebb s legstabilabb eleme kétségkívül a kiszolgáltatottak és megnyomorítottak iránti részvét. (Ez vezette el az alul lévők világának írói ábrázolásához is.)”

Miért is maradt meg Tömörkény István szegedi írónak? „...a sár ragaszt” (akár az *Így volt rendelve* című novella hőstét), írta egy, A Hétben megjelent cikkében (*A Hét jubileumára*, 1913). Idézve nem sokkal halála előtt írt vallomását, kiderül, hogy az író valójában nem „a sár”, hanem a tanyavilág lelke „ragasztotta”, amely többet adott neki, mint amennyit életében ebből megírhatott volna, és ezért a lélekért maradt végig Szegeden: „Nem nagyon tudok én írni az írásaimról, pedig elég régen írok már (vagy talán éppen ezért). Ha onnan számítom az írói foglalkozást, amikor először kaptam honoráriumot újságtól: az idő nyolcvannégy őszére esik, s így idestova harminckét esztendeje, hogy szántogatom a papirost s kapálgatok az Úrnak ebben a szőlőjében. (...) Nem is lehetett (ilyenformán) más tárgya az írásaimnak, mint az élet, ami előttem állott: néha csendes és lassú, mint volt az alföldi népélet még a múlt század hetvenes, nyolcvanas éveiben; olykor nehéz és halálordításokkal kevert, mint az árvíz napjaiban; azután izgalmas, mozgalmas, vagy mint most mondják: lázas, mikor az eltűnt, s a mocsárrá változott város a nép szórtalan, mogorva, dacos és hihetetlen erejű akaratánál fogva pár esztendő alatt talpra állott, a sok száz éves jelszónál fogva: saepe refugit, quia saepe fuerat secutus. Azóta nem is bírtam szabadulni attól a lélektől, ami itt van, igaz, hogy nem is akartam.

Az élet ad elég tárgyat; mint a példa mutatja, harminckét év alatt még csak a szomszéd határba sem kel-

lett értük menni s úgy vélem, nem is fogyok ki belőlük, amíg még ég a gyertyám ebben a tarkabarka földi életben. A sajátos észjárás, gondolkodás, cselekvés, szokások, a külső nép beszédében szinte elrejtőzve élő régi magyar szókinccs, a földműves nehéz szavú nézete, hogy ezer év óta vagyunk parasztok itt helyben, de jobbágyok sose voltunk; a régi városi polgárság rátartisága, hangulatai összekapaszkodásban a megváltozott és megváltozásában is folyton változó újfajta élet küzdelmeivel: egy nagy darab láthatatlan tintatartó az, amibe ha az események és életsorsok följegyzője beleüti a tollát, mindig marad a toll hegyén valami” (*Magamról. Szegedi levél*).

Mint vallomásának felütése jelzi („Nem nagyon tudok én írni az írásaimról...”), Tömörkény nem volt tudatosan építkező, önreflexív író, ebbéli munkásságát a legutolsók közé sorolta (Móra Ferenc szerint soha senki nem hallotta tőle, hogy írónak nevezte volna magát: „mikor lexikonok számára életrajzot írt, abba belevette, hogy ő nyelvész, régész és etnográfus és magyarra fordította Franke konyhavegytanát, és csak a legvégére tette oda, nyilván némi habozás után, hogy novelláskötetei is vannak”), s nem kizárt, hogy ebben szerepet játszott eredendő szerénységén kívül mellőzöttsége is. A tény, miszerint egyszerre több fővárosi lapban rendszeresen publikált, s hogy kötetei 1904-től haláláig Budapesten jelentek meg, mégis mutatja a részleges érvényesülési szándékot, a szellemi jelenlét vágyát, amelyet a kortársak – Déry Tibor szavaira utalva – nem vettek tudomásul. Tömörkényben, mint azt a Szegedi Naplónál elszenvedett sérelme (nem kapta meg a felelős szerkesztői állást, bár ennek körülményeiről keveset tudni) és pályaváltása is jelzi, igenis munkált a méltó továbblépés ösztöne, amelyet követve polgári életében sikeresnek bizonyult. Az alábbi szempont miatt azonban különbséget kell tenni az érvényesülés polgári és írói vetülete között.

Tömörkény szerénységén és mellőzöttségén túl „polgári józansága” volt a harmadik fontos mozzanat írósa-ga rejtegetésében, és erre is Móra világított rá: „...újságírónak is éppen olyan eredeti és egyedülvaló volt, mint írónak, csakhogy sokkal öntudatosabban volt az. Komolyabban vette a hétköznapokat, mint a vasárnapot, és súlyosabb dolognak az újságírást, mint az írásművészetet. Ez megint az ő polgári józansága, amely az élet gyakorlati dolgaiban jobban szeretett a földön járni, mint a felhők közt szállongani. Az írásművészet: gyönyörű játék, az újságírás: komoly foglalkozás és rendes életpálya”. Ideillenek Sík Sándor sorai is: „...eszembe ötlék Móra Ferencnek egy kifejezése: azt mondja, hogy Tömörkény a magyar próza Petőfije. (...) Tömörkény hangja halkabb és szerényebb, kevésbé gazdag és kevés-

bé csodálatos, de onnan jön, ahonnan Petőfié: egy naiv alkotó léleknek »magától való« kiömlése. Tudjuk, sohasem adott arra, hogy ő író; nem is érezte annak magát. Az a fajta elszánás, amely a tudatos írot teszi, az a neki-gyürkőzés az írásnak, valami másnak, mint a »közönséges élet« –, ez hiányzik belőle. Jár és néz, és természetes, hogy aki néz, az lát is, és – ha az ember Tömörkény – akkor természetes, hogy amit lát, azt le is írja. Nem nagy dolog ez. Az egyszerűség, a természetesség, a naiv-emberinek vadvirágillata lengi be ezeket az írásokat”.

Móra Ferenc szerint nem lehet megállapítani, mikor kezdődik egy író pályája, csak azoknál, akik nem írók. Ennek ellenére érdemes Tömörkény István életének azon állomásait, mozzanatait kiemelni, amikor figyelve a szegedi falvak és tanyavilág felé fordulhatott. Többek először katonáskodását említik, hiszen ezt a három évet szegedi és környékbeli bakák között töltötte, így együtt szenvedett velük a honvágytól s más megaláztatásoktól (példa az *Éjszaka* és a *Kikötés* című novellája), holott Tömörkény közvetlenül előtte a Szegedi Híradónál törvényszéki riportokat, tárcákat írt: a rendőrséget, bíróságokat rendszeresen látogatva szembesült azzal a nyomorú, „a tanyáról, a külvárosokból, messze földekről és mély odúkból” előjött néppel, amelynek legnagyobb ábrázolója lett. Juhász Gyula pontos megfigyelése szerint ennek megfelelően első írásaiban még a tanyai jön a városba, míg utóbb már az író megy ki hozzá a jegenyék alá. Házassága is kulcsfontosságú e szempontból, hiszen szüleinek birtoka már a hetvenes években elúszott; esküvőjétől (1894) számítva azonban rendszeressé váltak kirándulásai apósa Sebők-hegyi tanyájára: ez írásainak visszatérő helyszíne, hőseinek nagy része is e kis tanyai mikrokozmosz embereiből került ki. A Sebők-hegyi tanya tizenkilenc kilométerre feküdt Szegedtől: Tömörkény számára ez négy, sietősen három és negyed óra járásba került. Húsz éven át, míg apósa el nem adta a földet, az író itt töltötte vakációit, s tavasztól ősziig gyakorta vasárnapjait is, de ismerte a tanyai teleket is, mint arról a *Tanyák a hó alatt* mellett számos más írása tanúskodik. Többen rámutattak, hogy bár sokak szerint inkább ekkor és itt szembesült először a tanyai sorsok méltánytalanságaival, emberalatti állapotaival, azonban Steingassner kocsmáros fiának minderről bőven lehettek már tapasztalatai a vasúti restik, a makói nagykocsmá és a szegedi vendéglő világában. Fontos állomása volt Tömörkény életének múzeumi igazgatósága is: természetrajzi, néprajzi és ősrégészeti tanfolyamot végzett, s a néprajzi gyűjtés, a régészeti ásatások arra készítették, hogy a környékbeli falvakban és tanyákon keresse a parasztlelet tárgyi és szóbeli relikviáit.

Tömörkény csak a Szeged környéki falvak, tanyák népéről írt, művészetét ezért sokan helyi érdekűnek, provinciálisnak tartották, pedig ő az általa ábrázolt sorsban az egész magyarságét mutatta. Mi sem bizonyítja ezt, mint a következő történet: Krúdy Gyula írta, hogy Karl Kraus, a bécsi Fackel szerkesztője felelősségre vont a osztrák–magyar közvéleményt, miután fordításban olvasta Tömörkény *Csata a katonával* című novelláját. A lobbanékony szerkesztő „szemrehányást tett az egész Monarchiának, hogy a területén élő legnagyobb író véle eddig meg nem ösmertette: megírta, hogy Ausztriában és Magyarországon csak egyetlenegy író él, aki érdemes a világirodalomban a versenyt felvenni a többi nemzetek nagyjaival, s ez Tömörkény, gyalázat, hogy eddig Magyarországból csak a tucat, divatáru-irodalmat kolporálták idegen országokba; Gogolhoz, Csehovhoz, az orosz irodalom legnagyobb elbeszélőjéhez hasonlította a szegedi múzeumigazgatót, amíg az csendesesen üldögélt Ónozi Poldi csárdájában, és tudomásul sem vette az egész irodalmi heccet, amely körülötte keletkezett (...) Tömörkény talán el sem olvasta Fackel cikkét.” Csak bízni lehet abban, hogy a bécsi szerkesztő kitüntető figyelme valóban Tömörkénynek szólt, és nem a származásának. Ady Endre gúnyos megjegyzése az utóbbit erősítette: „...nagyon érdekes, hogy ők, germánék, a magyar tősgyökerességet majdnem mindig idegen vérű magyarokban kapják”. Tömörkény írói érdemének országhatárt átlépő, jogos elismerését Tolsztojtól kapta, aki szintén felfigyelt a szerző jelentőségére, meglátva benne rokonát a paraszti szemlélettel való azonosulásban.

Tömörkény életművének egyik legmarkánsabb jegye a város és nép ellentéte, mint azt több kutató kiemelte. Az író ugyanis jól látta, hogy Szeged a különféle hatóságaival idegen a néptől, közönnyel szemléli (ha egyáltalán szemléli) a külvárosokat és a messzi határt sújtó nyomort: nem akar s nem is tud az itt élőknek segítséget nyújtani. A város nem adott jólétet a tanyán élőknek, de fiait katonasorba szólította, és adót szedett tőle, így leginkább az ellenséges civilizáció képében jelenik meg Tömörkény írásaiban.

Péter László tanulmányából (*Tömörkény mikrokozmosza*) kiderül, hogy a szegedi tanyavilág kialakulásáról szóló legújabb kutatások megerősítik az író eredményeit. Ez a világ a török hódoltságot követő lassú újratelepülésben gyökerezik: a XVII. század második és a XVIII. első felében indult meg a lassú kirajzás a városból, amely a század közepén erősödött fel. A század végén a tanyák száma már elérte az ezret, s ez az érték az 1950-es évekig egyenletesen növekedett. A város sajátos bérleti rendszert alakított ki: 1850-ig időnként egy-egy darab földet

felosztott és eladott, utána azonban csak 30 éves bérletekként parcellázott. 1854-ben 260 gazda között 12 000 holdat osztottak így szét, amely fokozta a kirajzást, s ebben közrejátszott az 1879-es nagy árvíz is. Megszaporodtak a tanyák, a legelők azonban fogyatkoztak. „Tömörkény számos elbeszélésében állít emléket a bérleteken, irtványokon földet ragasztó telepeseeknek, veremlakóknak, akik hősi erőfeszítéssel, erejüket, egészségüket, sokszor életüket sem kímélve vívnak a természet erőivel minden talpalatnyi rögéért”. Példa lehet erre a *Thurzó útja*, a *Földragasztás irányában* és *A házasság első éve* című írás.

1880-ban Szeged 73 676 lakosából már 27 789 élt a határban. Az árvíz utáni újjáépülés (1879–1883) megteremtette a város modern belső magját: az iparosodásnak indult Szeged és a kiterjedt tanyavilág közötti ellentét egyre élesebbé vált. A század végére megnőtt azon tulajdonosok, béresek száma, akik állandóan kint éltek, a kezdeti kétlakiságot felváltotta a végleges kiköltözés, így a kint élők kapcsolata a várossal meglazult, noha meg nem szakadt. Tömörkény számos írásában szövege a városhoz tartozás nyelvi jegyeiről, csakhogy e kötelék a város közönye miatt egyoldalú volt: „Mert ez a kint való nép (valami negyvenezer lélek) soha nem nevez mást hazának, csak a szülővárost, amelyből kiszármazott. Ha azt mondja, hogy hazamegyek, akkor azt mondja, hogy: a városba megyek. Ha ellenben bárholonnan a tanyája felé megy, akkor azt mondja: megyek elő. Kérdezd meg a lánytól a tanyaudvarban – hát az apád merre van? – azt mondja rá: oda van elő – ami annyit jelent, hogy bent van a tanyaházban.”

Móricz Zsigmond és Ady Endre említett búcsúztatójából kiolvasható a fenntartás Tömörkény szépirodalmi műveinek néprajziságával szemben. Kéky Lajos, Gyulai Pál tanítványa ennél sokkal kíméletlenebbül írt a „rajz”-ról, Tömörkény jellegzetes elbeszélőformájáról: „Hosszú, terjengős, minden költőiség híján való részletrajz előzi meg azt a gyöngye lélegzetű, novellisztikus fordulatot vagy azt a genre-szerű jelenetecskét, mely a terjedelmes néprajzi értekezések végén a mellőzött költészet kiengesztelésére van szánva”. Azok is kiemelték az író gyengeségeit (nehézkes kompozíció, modorosság, érzelmesség), akik kedvelték írásait, csakhogy az egyes darabok fogyatékoságait bőven egyensúlyozzák más értékek. Tömörkény számos olyan novellát, elbeszélést írt, amelyek komponáltságuk felől nézve is remekművek, másfelől magasra emeli őket stílusuk, az élőbeszéd hiteles és művészi reprodukciója. Lengyel András észrevette, hogy Tömörkénynek a nagyfokú nyelvi tudatosság és a magyar nyelv archaikusabb rétegei iránti vonzalmában jelentős szerepet ját-

szott családja német nyelvű tradícióinak ellensúlyozása. Juhász Gyula tanulmányában írja, hogy az író három-ezer „elkönyveletlen” magyar szót gyűjtött a szegedi nép között járva, amely egyik forrásanyaga lett Bálint Sándor *Szegedi Szótárának* (1957), a szegedi népiélet enciklopédiájának.

Elmarasztalták az írot idilli ábrázolásaiért is, holott ez a néplélek fontos momentuma: a vidámság hozzátartozott a szegénység elviseléséhez. Az idilli látásmód mint uralkodó minőség ellen szól Tömörkény progresszív társadalomlátása is, hiszen cikkeiben, novelláiban rendre feltárta a tanyavilág sérelmeit a feudális és tőkés államhatalommal szemben: hősei nemegyszer kikelnek az urak s az általuk képviselt állam ellen. Megértette, sőt jogosnak ismerte el a paraszt úrgyűlöletét is.

Nemcsak a tanyai szegénységet festette meg, hanem már pályája elején megrajzolta a városi munkásság életét is. Péter László tanulmányában azt is megállapítja, hogy Tömörkény „a munka, a nehéz, verejtékes testi munka első s a legnagyobbak közül való ábrázolója”. Példa erre a *Munkások*, *A házasság első éve* című elbeszélés. E korábban irodalom alatti világról ma is csak az ő írásaiból tudunk. Ezzel együtt rögzítette írói pályájának három évtizede alatt a paraszti világban végbemenő változásokat is: a város fejlődése nem a tanyavilág boldogulását segítette elő, éppen ellenkezőleg, magára hagyta a kint valókat, kiknek élete ezzel pusztulásnak indult. Németh G. Béla szerint (*Az élet profán liturgiája*) Tömörkény látta a magyar világ változásának szükségét, csakhogy ezt a változást a pozitíviztikus nézetektől áthatott s a szocialisztikus ideáktól is megérintett liberális eszmék jegyében várta. A tényleges polgári átalakulás azonban nem nyerte meg tetszését.

Tömörkényt magával ragadta a látvány, a patriarkális paraszti világ sok színes szokásának, tárgyi relikviájának, emberi közösségének végveszélye: ezért sem véletlen, hogy legfeszítettebb novelláit a halálról írta (*Csöszhalál*, *A szárnyékember*, *Faragó János megégett*, *Agyaghordás*, *Öreg ember napáldozatja*, *Megy a hajó lefelé*, *Thurzó útja*). Tömörkény halálnovelláiban sokkhatásuk mellett meglepő békét, nyugalmat érezni, és ebben az elfogadásban feloldódik a kénytelenség: ezek nemcsak a pusztulás allegóriái, de személyes, emberi felismeréseinek is magaslati pontjai. Németh G. Béla Tömörkény novelláit szervesen egybetartozónak látta, egyedi variációit adva egy folyamatnak, amely legtöbbször az ön- és fajfenntartás ösztönének és akarásának, a mulandóság elfogadásának s az élet továbbvitele vállalásának metszéspontjában egyesül: „Roppant gazdag életmódszerete alapján a napi élet apró szokástényeiből olyan evilági liturgiát alakított ki, amely tragikus

méltóságot, megtisztító tragikus méltóságot kölcsönzött az életből a halálba való átfordulásnak”.

Tömörkény a megfigyelés művésze volt, Móricz „rádermedő”-nek nevezte pillantását, amellyel parasztjainak minden rezdülését rögzítette. Szintén Péter László figyelte meg, hogy Tömörkény híradása a szegedi parasztság életéről a néprajztudománynak szinte minden ágát gazdagította: írt a pásztoréletről és annak hierarchiájáról, a halászéletről, a „vízenjáró” hajósokról, a szőlőművelésről és a szüretről, a tanyai élet hétköznapijairól, a viseletről, a sütés-főzésről, italokról, a paraszti etiketről, a népi orvoslásról, a „pusztai sámánok”-ról, ráolvasásokról és hiedelmekről.

Baránszky-Jób László fontos tanulmányt szentelt Tömörkény impresszionizmusának (*Tömörkény táji impresszionizmusa*), amely a tanya magyarjainak magányos, csendes szemlélődésében bontakozott ki. Az írói ábrázolást nem a zsánerekéhez, a rajzhoz hasonlította, hiszen Tömörkény kontúrjai nem élesek, hanem oldottságában élőnyelvi, hangulati impresszionista prózának nevezte, amely szerkezetében őrzí egy magyar táji lélek karakterét.

Németh G. Béla tanulmányában Tömörkény alkotói korszakairól szólva 1895-re, a *Thurzó útja* című novella születésének idejére teszi az író igazi váltását, s ez az érett prózát hozó időszak tíz évig tartott: e kötet legtöbb írása is ebből az időből való. Állítása szerint később a háború szólaltatta meg Tömörkényt a nagy évtizedhez méltó szinten. Kiemelte az író fanyar humorát, amelyre példaként a *Hühü* című novellát hozta. Bori Iméhez hasonlóan vizsgálta az életmű kapcsolódási pontjait a

naturalizmussal, és kimutatta, hogy „Tömörkény még nem volt és már nem volt naturalista”, hiszen „lelki műveltségének egy oly kérdéskörén át ásott egyre forróbb és teltebb életretek mélyeibe, amely a naturalizmus számára (...) központivá sem lett soha”.

Márai Sándor írja a *Föld, föld!*...-ben, hogy mielőtt 1948-ban elhagyta volna Magyarországot, ócskásoknál, könyvtárakban kezdte felkutatni a méltánytalanul elfeledett, század eleji magyar írókat. Keresett bennük valamit, amit elvihetett magával: „...mint aki egy betemetett pincébe téved, ahol régi évjáratú, nemes itallal töltött hordót fedez fel” – mások mellett Szini Gyulát, Lovik Károlyt, Cholnoky Lászlót, Csáth Gézárt és Tömörkény Istvánt említi, „aki a Tisza-parti emberek magányos sorsát csehovi vízfestékszínekkel festette, ázsiai emléket, sorsokat idézett fel egy-egy rajzával”. „Mert ez a »második garnitúra«, ezek a nagyon tehetséges, de kevésbé ismert magyar írók és költők, akik elkallódtak az irodalmi zsibvásár lármájában, nem engedhették meg maguknak, hogy selejteset írjanak. Az ő idejükben még volt a szó évszázados, nyugati értelmében szigorú mértékkel mért »irodalom«. Még nem félt az író, hogy konfliktusba kerül a tömeggel, ha megőrzi egyénisége sajátosságait a tömegizlés konzumszabályaival szemben. (...) Mert ez is a »másik Magyarország« volt, a dagadós külzet mögött csendesen élő, alkotó, szemérmesen sorvadó Magyarország.” Ez a tiszta értékítélet, amely egy nagy írótól különösen elvárható, olyan méltó végtisztességet ad a »másik Magyarország« nemzedékének, amelyet Tömörkény halálnovelláinak névtelen elmenői kaptak.

